

УДК 341.1/.8

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2023-3-9>**Татаренко Галина Вікторівна**

кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного права
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
ORCID: 0000-0001-6291-4455

Котова Любов Вячеславівна

кандидат юридичних наук, професор,
в.о. завідувача кафедри правознавства
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
ORCID: 0000-0003-2521-0015

ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ЩОДО ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Міжнародне гуманітарне право (далі – МГП) є важливим та достатньо ефективним інструментом досягнення міжнародного правопорядку в аспекті наявних загроз миру та безпеці. Саме міжнародне гуманітарне право спрямоване на забезпечення дотримання прав людини у період збройних конфліктів, а також пом'якшення наслідків цих конфліктів, спираючись на принципи гуманного ставлення до людини. У статті розглянуті основні положення такого правового інституту МГП, як «військовий полон», проаналізовані норми звичаєвого та конвенційного міжнародного гуманітарного права, які регламентують міжнародно-правовий режим щодо військовополонених. В роботі виокремлені деякі проблемні аспекти імплементації норм МГП щодо військовополонених до національного законодавства України та сформульовані пропозиції щодо закріплення соціальних гарантій для військовополонених. Вказується на необхідність чіткого розмежування між ознаками кримінальних правопорушень вказаних у статтях Кримінального кодексу України, а також визначення критеріїв жорсткого поводження з військовополоненими за нормами МГП та закріплення такого жорсткого поводження як військового злочину з суворим покаранням за нього. Запропоновані шляхи вирішення питань соціального захисту військовослужбовців, звільнених з полону. Зазначено, що Інструкція Мініборони з організації обліку особового складу – єдиний нормативно-правовий акт, який регулює відносини звільненого з полону військовослужбовця та підрозділу, в якому він служить. Проаналізовано законопроект № 8061 «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання права на звільнення з військової служби та відстрочки від призову під час мобілізації особам, звільненим з полону», яким передбачено право військовослужбовця звільнитися з військової служби після повернення з полону, а також можливість відстрочки від мобілізації для тих, хто був у полоні і виявив бажання завершити військову службу. Саме це перспективне законодавство має на меті узгодити національні норми з нормами Женевської конвенції про поводження з військовополоненими (III) щодо права репатрійованих осіб не залучатися до військової служби.

Ключові слова: військовополонені, військовий полон, воєнні злочини, Женевські конвенції, збройний конфлікт, міжнародне гуманітарне право, «несерйозними порушеннями МГП».

Tatarenko H. V., Kotova L. V. PROBLEMS OF THE IMPLEMENTATION OF THE STANDARDS OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW REGARDING THE LEGAL STATUS OF PRISONERS OF WAR

International humanitarian law (hereinafter referred to as IHL) is an important and quite effective tool for achieving international legal order in terms of existing threats to peace and security. It is international humanitarian law that is aimed at ensuring the observance of human rights during armed conflicts, as well as at mitigating the consequences of these conflicts, based on the principles of humane treatment of human beings. The article examines the main provisions of such a legal institution of IHL as 'prisoner of war', analyzes the rules of customary and conventional international humanitarian law governing the international legal regime for prisoners of war. The article highlights some problematic aspects of the implementation of IHL norms on prisoners of war in the national legislation of Ukraine and formulates proposals for the consolidation of social guarantees for prisoners of war. The author emphasizes the need for a clear distinction between the signs of criminal offenses specified in the articles of the Criminal Code of Ukraine, as well as the definition of criteria for cruel treatment of prisoners of war under IHL and the approval of such cruel treatment as a war crime with severe punishment for it. The author suggests ways to address the issues of social protection of servicemen released from captivity. It is noted that the Instruction of the Ministry of Defense on the organization of personnel records is the only legal act regulating the relations between a serviceman released from captivity and the unit in which he serves. The author analyzes the draft law No. 8061 'On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Granting the Right to Discharge from Military Service and Deferment of Conscription during Mobilization to Persons Released from Captivity', which provides for the right of a serviceman to be discharged from military service upon returning from captivity, as well as the possibility of deferment of mobilization for those who were captured and expressed a desire to complete their military service. This promising legislation is aimed at harmonizing national norms with the provisions of the Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War (III) regarding the right of repatriated persons not to be involved in military service.

Key words: prisoners of war, war crimes, Geneva Conventions, armed conflict, international humanitarian law, 'non-serious violations of IHL'.

Постановка проблеми. Серед актуальних питань міжнародного гуманітарного права важливе місце займає правовий інститут військового полону, який являє собою сукупність міжнародно-правових норм, що регулюють правове становище військовополонених. Збройна агресія росії проти України призвела до значного зростання кількості жертв збройного конфлікту, які потребують негайного захисту та підтримки. Військовополонені виступають однією з найпоширеніших категорій таких жертв. Кількість осіб, що перебувають у російському військовому полоні, не достеменно відомою. За офіційними даними, які підтверджуються з боку рф, на 30 грудня 2022 у російському полоні перебували 3392 українських військовослужбовців, серед них 46 жінок-військовослужбовиць [1]. Але фактично ці цифри є більшими, адже тільки в одному Маріуполі у полон потрапили понад п'ять тисяч військовослужбовців, статус яких приховується з боку рф. Наразі невідомо, що сталося зі зниклими безвісти військовослужбовцями. За даними уповноваженого Верховної Ради з прав людини Дмитра Лубінця, на 07 серпня 2023 року «з російського полону поверну-

лося 2 598 українців. Це 48-й обмін, який вдалося провести» [2].

На жаль, незважаючи на тривалий характер збройного конфлікту між Україною та росією, виявилось, що українське законодавство досі містить певні пробіли та неузгодженості, у тому числі з вимогами міжнародного законодавства, щодо регулювання статусу військовополонених та осіб, які повернулися з полону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані зі статусом військовополонених, розглядалися у наукових працях І. Басистої, О. Буткевича, В. Головюка, М. Грушко, Є. Крапивіна, О. Лазукової, Ю. Лісової, М. Пашковського, В. Репецького, М. Рудька, Г. Тетерятник та ін.

Метою статті є здійснення комплексного теоретико-правового аналізу проблем правового інституту міжнародного гуманітарного права – «військовий полон» з метою вдосконалення норм цього інституту у національному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Україна наполягає на суворому дотриманні норм МГП стосовно регулювання статусу військовополонених, забезпечення правил утримання, поведження з ними із дотри-

манням прав та основоположних людини як відносно військових України, які перебувають у полоні РФ, так і відносно військовополонених супротивника, що перебувають у полоні під владою України. Багато досліджень присвячено дотриманню прав військовополонених, що знаходяться в полоні на території України, зокрема це роботи І. Заворотько, Д. Михайлова, Д. Лубінця, Т. Короткого та ін.

Питання дотримання прав військовополонених є предметом аналітичних досліджень різних правозахисних організації та груп: Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, Amnesty International, Центру прав людини ЗМІНА, Медійної ініціативи за права людини, МКЧХ тощо.

Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні презентувала дві доповіді: про поводження з військовополоненими та щодо загальної ситуації з правами людини в Україні за шість місяців 2023 р (до 31 січня 2023 року). За повідомленням голови ММПЛУ Матільди Богнер : «...представники місії говорили з 229 російськими військовими й майже половина з них нібито розповідала про жорстоке поводження. Місія відзначила, що Україна надала безперешкодний конфіденційний доступ до місць тримання російських військовополонених, а Росія – ні.

Дослідження підтвердило страти 15 українських військовополонених після їх захоплення російськими військами у полон. Військові ПВК «Вагнер» здійснили 11 із таких страт» [3].

Місія також акцентувала увагу світової спільноти на фактах порушення прав російських військовополонених з боку України, але відзначила намагання української сторони провести належне розслідування та притягти винних до відповідальності: «Органи влади України порушили розслідування щодо п'яти випадків, які охоплюють 22 жертви» [3].

Дослідження, проведене медійною командою «Медійна ініціатива за права людини», результатом якого став звіт «Від Брянська до Іркутська: що відбувається з українськими полоненими за стінами російських тюрем», дозволило створити «інфографіку та онлайн-

мапу з QR-кодом, де позначені 42 місця утримання українських військовополонених в Росії. Ці дані отримали на основі відповідей 50 звільнених з полону військовослужбовців, яких опитали у період з 24 лютого 2022 року по 15 червня 2023 року» [4].

Експерти підкресли, що таких місць несвободи може бути набагато більше. Росія постійно переміщує полонених та приховує їх кількість. Дослідникам стали відомі випадки загибелі військових у полоні, тіла яких потім росіяни повертають в межах обміну тіл. Також є відомості про судові процеси над українськими військовими на території РФ. «Деяких військових звинувачують у тероризмі (стаття 205 КК РФ) через їхню приналежність до батальйонів «Азов», «Донбас» та «Айдар». Тобто їх судять не за злочини, а за участь у війні. Але винесені їм вироки жодним чином не впливають на процес повернення громадян України в результаті обмінів» [4].

Масштабність і тривалість збройного конфлікту між росією та Україною підтверджує надзвичайну важливість дотримання норм міжнародного гуманітарного права, поваги до людського життя та гідності, дотримання принципу людяності, що дозволить запобігти чи принаймні зменшити випадки свавільних затримань, страт, катувань, жорстокого поводження та інших видів насильства.

Норми звичаєвого та конвенційного Міжнародного гуманітарного права, які регламентують міжнародно-правовий режим військовополонених, утворюють інститут військового полону, який для українського правового простору є доволі не сформованим. Під «військовим полоном» розуміється обмеження свободи осіб, які безпосередньо брали участь зі зброєю в руках у бойових діях проти супротивника, головною метою військового полону є припинення участі цієї категорії осіб у бойових діях. Основними міжнародними актами якими Україна керується при врегулюванні статусу військовополонених є Женевська конвенція (III) про поводження з військовополоненими та Додатковий протокол I до Женевських конвенцій (III) від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (далі – Протокол (I)) [5; 6].

Згідно з нормами звичаєвого міжнародного гуманітарного права за наявності міжнародного збройного конфлікту, яким є конфлікт між Росією та Україною, «Всі особи, що входять до особового складу збройних сил сторони конфлікту, є комбатантами, окрім медичного та духовного персоналу (Норма 3). Комбатанти, захоплені в полон у той час, коли вони займаються шпигунством, не мають права на статус військовополоненого. Їм не може бути винесений вирок або призначено покарання без попереднього судового розгляду (Норма 107). Найманці, визначення яких міститься у Додатковому протоколі (I), не мають права на статус комбатанта чи військовополоненого. Їм не може бути винесений вирок або призначено покарання без попереднього судового розгляду (Норма 108.)» [8].

Сьогодні ми можемо виокремити деякі проблеми імплементації норм МГП щодо військовополонених у вітчизняне законодавство, які стосуються, перш за все, гарантій для військовополонених.

Зокрема, серед основних гарантій для військовополонених, передбачених Женевською конвенцією (III) та Протоколом (I), – право на гуманне поводження. МГП забороняє піддавати військовополонених «фізичному каліцтву або медичним/науковим експериментам будь-якого характеру, які не обґрунтовані потребою в проведенні медичного, стоматологічного або стаціонарного лікування військовополоненого, а також вимагає встановити відповідальність за вчинення таких діянь» (Додатковий протокол (I), ст. 11) [6]. Держава, яка тримає в полоні, відповідає за поводження з військовополоненими. Женевська конвенція (III) визначає негуманне поводження як наругу над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження [5]. Зокрема, це може бути створення та розповсюдження принижуючих фото та відео; провокативні, підступні питання до військовополонених та вимагання на камеру давати неправдиві покази; тортури, катування, жорстоке поводження.

Забороняється будь-який незаконний акт чи бездіяльність з боку держави, яка тримає в полоні, – які спричиняють смерть

або створюють серйозну загрозу здоров'ю військовополоненого, який перебуває під її охороною. Жодного військовополоненого не можна піддавати фізичному скаліченню. Так само військовополонені завжди повинні бути захищеними, зокрема, від актів насилля чи залякування, а також від образ та цікавості публіки. Будь-які фізичні чи моральні тортури та будь-яка інша форма примусу не можуть застосовуватися до військовополонених для одержання від них будь-яких відомостей. Військовополоненим, які відмовляються відповідати, не можна погрожувати, не можна їх ображати, переслідувати або вдаватися до обмежень їхніх прав (ст. 17) [5].

Імплементація вищезгаданих норм Женевської конвенції (III) про поводження з військовополоненими відбувається через встановлення кримінальної відповідальності, тобто шляхом закріплення відповідних норм у Кримінальному кодексі України (далі-ККУ). ККУ визначає погане поводження з військовополоненими як військовий (воєнний – за МГП) злочин, тобто серйозне порушення МГП (ст. 434 ККУ), та передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років [7]. Також ККУ містить ч. 1. ст. 438, яка встановлює, що жорстоке поводження з військовополоненими, всупереч положенням Женевської конвенції (III), карається терміном від восьми до дванадцяти років позбавлення волі. Залежно від того, як це положення застосовується на практиці і фактичних обставин ймовірних порушень, цього може бути достатньо або ж недостатньо для ефективного припинення цих порушень через притягнення винних осіб до відповідальності. Таким чином, використовується два терміни щодо кваліфікації поводження «погане» та «жорстоке». Чіткого розмежування між термінами не встановлено, більш того, ст. 434 визначає погане поводження, пов'язане з особливою жорстокістю, але покарання при цьому є меншим, ніж за ст. 438, яка не містить зазначення «особливою жорстокістю», а лише «жорстоке поводження».

Вважаємо доречним провести чіткий розподіл між ознаками кримінальних правопору-

шень вказаних статей ККУ і визначати критерії жорсткого поводження за нормами МГП та визначати жорстоке поводження з військовополоненими як військовий злочин з суворим покаранням за нього.

Зараз склалася ситуація, коли підзаконний акт («Інструкція про застосування норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України» [9]) деталізує способи захисту, які пропонуються військовополоненим у порівнянні зі ст. 434 ст. 438 Кримінального кодексу України, та визнає медичні, біологічні чи наукові експерименти над людськими істотами серйозними порушеннями МГП, фактично тлумачення положень ККУ може відбуватися через застосування норм підзаконного акту. В той же час «Інструкція про застосування норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України» не містить норм безпосередньо забороняючих фізичне каліцтво чи медичні/наукові експерименти будь-якого характеру, які не обґрунтовані потребою в проведенні медичного, стоматологічного або стаціонарного лікування військовополоненого. Також «Інструкція про застосування норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України» не зазначає, що жінки-військовополонені мають право на особливий захист, у документі мова йде про «особливу повагу» та захист від конкретних посягань: зґвалтування, примусу до проституції та будь-яких інших непристойних зазіхань.

Зазначимо, що такі посягання як зґвалтування, примус до проституції та деякі інші є гендерно обумовленими фактами насильства в період збройного конфлікту. Більш детально про кваліфікацію та аспекти захисту осіб від гендерно обумовленого насильства як прояву геноциду та проблематики притягнення винних осіб до відповідальності можна дізнатися в наукових працях вчених, у тому числі в науковій статті «Гендерно обумовлене насильство як прояв геноциду під час збройних конфліктів: міжнародно-правове регулювання та досвід України» [10].

Порушення МГП, які не кваліфікуються як воєнні злочини, будуть вважатися «несерйозними порушеннями МГП». Що стосується й

основних способів захисту військовополонених у разі скоєння відносно них несерйозних порушень МГП можна знайти у розділі 2.14 «Інструкція про застосування норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України» [9]. Ці способи встановлюють заборону будь-яких актів насильства, залякування чи образ по відношенню до них та заборону будь-яких актів репресалій проти них.

Стосовно рівного ставлення, то хоча Конституція України закріплює загальні принципи рівності, «Інструкція про застосування норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України» конкретно не встановлює, що військовополонені мають право на недискримінаційне ставлення щодо них. Вважаємо, що «Інструкція про застосування норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України» потребує уточнення концепції «рівного поводження» з військовополоненими та визначення чіткого переліку критеріїв, що не можуть служити підставою для дискримінації військовополонених.

Вітчизняне законодавство визнає, що військовополонені під час ув'язнення зберігають свою цивільну правоздатність, але не уточнює природу і обсяг цих прав, не містить конкретизації права на безкоштовну своєчасну медичну допомогу та не встановлює вимогу, що військовополонені мають право на недискримінаційне ставлення щодо них. Стосовно військовополонених комбатантів вважаємо необхідним конкретизувати в «Інструкції про застосування норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України» положення щодо вимог з статті 44 першого Додаткового протоколу стосовно статусу таких осіб.

Статус військовополонених розглядається в статті 44 першого Додаткового протоколу. Перший Додатковий протокол встановлює статус комбатантів і військовополонених. Комбатанти (включаючи хворих, поранених чи осіб, які зазнали корабельної аварії) набувають статусу військовополонених, коли вони підпадають під владу супротивника. Цей статус застосовується незалежно від того, чи комбатант/військовополонений сам дотримувався вимог МГП. Українські правові заходи частково від-

повідать першому Додатковому протоколу. «Інструкція про застосування норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України» зазначає, що якщо супротивник бере в полон комбатанта, то він має право на статус військовополоненого. Тим не менш, в Інструкція щодо виконання норм МГП у ЗСУ не згадуються всі вимоги і положення, закріплені в статті 44 першого Додаткового протоколу, а саме: комбатант зберігає свій статус комбатанта і військовополоненого, навіть якщо він не поважає МГП; якщо комбатант не може відрізнити себе від цивільного населення, він зберігає свій статус комбатанта, за умови, що в таких ситуаціях він відкрито носить свою зброю; недотримання цього правила позбавляє їх права бути військовополоненими у разі потрапляння в полон, вони мають отримати захист в усіх відносинах рівнозначний до захисту наданого військовополоненим; якщо комбатант потрапив у полон до супротивника під час участі у нападі або у військовій операції, що передусе нападу, йому не можна відмовити у статусі комбатанта і військовополоненого через вчинені ним раніше дії.

Деталізація норм, пов'язаних зі статусом військовополоненого, забезпечить краще дотримання стандартів МГП.

В цілому українські правові заходи не регулюють питання кримінальних і дисциплінарних стягнень по відношенню до військовополонених, які вчинили правопорушення. «Інструкція про застосування норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України» містить лише кілька положень, що регулюють покарання військовополонених. Наприклад, «Інструкція про застосування норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України» зазначає, що військовополонений підпорядковується законам, статутам і наказам, які є чинними у збройних силах держави, що тримає в полоні. Крім того, «Інструкція про застосування норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України» та Кримінальний кодекс України передбачають принцип «два рази за одне і те саме не можна карати».

У внутрішньому правовому середовищі України не вирішуються питання вибору

між дисциплінарним або судовим розглядом, компетентним (спеціалізованим, наприклад військовим) судом для вирішення питань, пов'язаних з правами військовополонених, переслідування осіб за скоєння злочинів, вчинених до захоплення в полон, видами покарань та їх виконанням. Українське законодавство не враховує багато вимог міжнародного гуманітарного права щодо процедури ув'язнення в очікуванні суду, права на захист – викликати свідків і мати перекладача, передумови для виконання вироку та забезпечення гарантії, які пов'язані з наявністю військового звання; прав на фізичні вправи та перебування на свіжому повітрі не менше двох годин.

В свою чергу, Конституція України містить основні судові гарантії, які застосовуються також до військовополонених: право на негайне інформування про підстави вжитих до них заходів, презумпцію невинуватості, право на юридичну допомогу. На жаль, Конституція не містить конкретних норм, пов'язаних зі статусом військовополонених.

Чинне законодавство недостатньо комплексно регулює питання повного відновлення військовослужбовців, звільнених з полону? що не відповідає міжнародним правовим стандартам. Нормативно-правові акти також не враховують морально-психологічний стан звільнених з полону та їх подальшу здатність виконувати службові обов'язки.

Згідно зі ст. 8 Закону України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їх сімей» [11], після повернення з полону військовослужбовець чи військовослужбовиця проходить обстеження і реабілітацію. Отримавши висновок військово-лікарської комісії (ВЛК) про придатність чи обмежену придатність, військовослужбовці повинні повернутися до своєї військової частини. Тобто за законом перебування у полоні не дає військовим права звільнитися зі служби.

Досвід інших країн вказує, що важливим є закріплення права на звільнення від служби після перебування у полоні у спеціальному законодавстві. Так, Сполучені Штати мають

положення щодо звільнення військовополонених або тих, хто зазнав певних труднощів під час перебування в полоні. В цій державі Міністерство оборони визначає право та умови звільнення в кожному конкретному випадку. Велика Британія має Закон про збройні сили Сполученого Королівства, у якому міститься положення про звільнення військовополонених або звільнення військовослужбовців, які були захоплені та утримувані як військовополонені (прописані конкретні умови та процедури). Збройні сили Канади також мають політику щодо звільнення військовослужбовців, які були захоплені та утримувані як військовополонені. Ця політика враховує різні чинники, зокрема фізичне та психічне благополуччя людей. Сили оборони Австралії мають аналогічні положення щодо звільнення або звільнення військовослужбовців, які були захоплені та утримувані як військовополонені. Рішення про звільнення персоналу приймається на основі індивідуальних обставин і медичних оцінок. Збройні сили Німеччини (Бундесвер) мають правила, які стосуються звільнення військовослужбовців, які були захоплені та утримувані як військовополонені. Конкретні умови та процедури викладено у відповідних військових статутах Збройних сил Німеччини. Варто зазначити, що доступність і специфіка таких положень є різною, що обумовлено політикою та законодавством певної країни, однак важливо те, що ці положення розроблені, хоча, зазвичай, і для виняткових обставин.

На сьогодні в нашій державі діє положення пункту 17 розділу XIII «Інструкції з організації обліку особового складу» [12] в системі Міністерства оборони України, згідно з яким усі військовослужбовці, звільнені з полону, направляються до резервних військових частин. На сьогодні інструкція Міноборони є єдиним нормативно-правовим актом, який регулює відносини звільненого з полону військовослужбовця та підрозділу, в якому він служить.

Після медичного обстеження та лікування колишнього військовополоненого мають зраховувати до резервного підрозділу з урахуванням обмежень у службі, якщо такі є згідно з висновком ВЛК.

На розгляд у Верховній Раді подано законопроект № 8061 «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання права на звільнення з військової служби та відстрочки від призову під час мобілізації особам, звільненим з полону» [11], яким пропонується внести зміни до статті 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [13]. Законодавець має намір надати військовослужбовцям право звільнитися з військової служби після повернення з полону, а також передбачає можливість відстрочки від мобілізації для тих, хто був у полоні і виявив бажання завершити військову службу. Законопроект має на меті узгодити національне законодавство зі ст. 117 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими (III), в якій йдеться про те, що репатрійовані особи не залучаються до військової служби.

Однак ст. 117 Женевської конвенції (III) не передбачає заборони подальшого перебування у війську армійця, який був у полоні. Зокрема, у 2020 році Міжнародний комітет Червоного Хреста надав коментар до цієї статті, згідно з яким вона стосується не всіх військовослужбовців, а лише перелічених у ст. 109 (1) та 110 (3) Женевської конвенції (III):

1) тяжкопоранених або тяжкохворих військовополонених, репатрійованих незалежно від чисельності чи звання, після догляду за ними, поки вони не стануть придатними для подорожі (стаття 109 (1));

2) поранені або хворі військовополонені, які спочатку були розміщені в нейтральній країні, до репатріації звідти (стаття 110 (3));

3) «працездатні» військовополонені, які пройшли тривалий період у полоні та репатрійовані згідно з угодою між зацікавленими державами (стаття 109 (2)).

Таким чином, зараз немає надійної міжнародно-правової підстави для твердження, що обмеження статті 117 застосовуються саме до дієздатних військовослужбовців. Саме тому обмін військовополоненими не тотожний репатріації. Інша річ, що Верховна Рада, реагуючи на суспільні інтереси, може ухвалити відповідне рішення без прив'язки до Женевської конвенції (III)».

На наше переконання, важливо надати право на звільнення з військової служби за власним бажанням для військовослужбовців, які будуть звільнені з полону і після закінчення особливого періоду (військового стану).

Запропоновані законопроектom зміни до статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [14] закріплять право на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації лише військовослужбовцям, звільненим з полону. Але в полон потрапляють громадяни, які мають спеціальні звання, цивільні працівники військових частин (установ, організацій) тощо. Такі особи також належать до категорії осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їх сімей» [11].

Зазначені особи перебувають у полоні агресора разом з військовослужбовцями в однакових умовах, до них також можуть застосовуватися фізичні і психологічні тортури. Тому такі особи також потребують соціального і правового захисту після звільнення з полону нарівні з полоненими військовослужбовцями.

У зв'язку з цим слід врахувати це при прийнятті відповідного закону і встановити: «З числа громадян, щодо яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» [15].

З метою комплексного вирішення питань соціального захисту військовослужбовців, звільнених з полону, потребує також законодавчого врегулювання питання виплати одноразової грошової допомоги при звільненні з військової служби за власним бажанням цієї категорії осіб.

Нещодавно Зареєстровано проект закону «Про внесення змін до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» щодо зарахування до вислуги років часу перебу-

вання у полоні російської федерації на пільгових умовах» № 9349 [16]. Новими частинами ст. 17 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [17] пропонується встановити, що до вислуги років осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, зараховується час перебування в полоні російської федерації на пільгових умовах:

1) один місяць служби за чотири місяці перебування у полоні, якщо: а) полонення не було добровільним; б) особа, яка потрапила у полон, безпосередньо брала участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, захисту безпеки населення та інтересів держави, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів; в) перебуваючи в полоні, не вчинила злочину проти миру і людства;

2) один місяць служби за п'ять місяців перебування у полоні, якщо: а) особа потрапила у полон до російської федерації внаслідок поранень, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час бойових дій у період збройної агресії російської федерації або стала особою з інвалідністю внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час перебування у полоні; б) перебуваючи в полоні, не вчинила злочину проти миру і людства [16].

Висновки. Відношення до полонених є індикатором дотримання гуманітарних принципів і міжнародного гуманітарного права. Можна констатувати, що інститут військового полону регулюється нормами міжнародного права, звичаєвого права та національного законодавства. В Україні зазначений інститут стоїть на етапі становлення та формування законодавчої, переважно підзаконної нормативної бази та створення відповідних структур. Зокрема, суттєве значення для забезпечення імплементації міжнародного законодавства щодо статусу військовополонених та притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні прав та свобод військовополонених, мають нормативні акти, видані Кабінетом міністрів

України, Міністерством оборони України, Міністерством будівництва України, Національним агентством України з питань державної служби. Серед нових установ, які переймаються долею військовополонених, – Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні, Національне інформаційне бюро. Велике значення має правопросвітницька діяльність серед населення та комбатантів щодо розповсюдження знань про норми міжнародного гуманітарного права в цілому та про норми інституту військового полону зокрема. На нашу думку, національне законодавство повинно вдатися до запровадження суворих санкцій відносно осіб або організацій, які порушують правовий статус військовополонених. Це може включати економічні санкції, обмеження міжнародних контактів, заборону на участь у міжнародних

договорах тощо. Необхідним є посилення міжнародного співробітництва: законодавство України має сприяти підтримці міжнародного співробітництва з метою забезпечення дотримання норм міжнародного права з питань військового полону. Це може включати обмін інформацією, спільні розслідування порушень та спільні судові процеси. Новим напрямом може стати захист прав полонених у кіберпросторі, включаючи захист від кібератак та викрадення та розповсюдження особистих даних.

Ці законодавчі зміни є необхідними, щоб покращити становище полонених осіб та запобігти порушенням їх прав. Вони сприятимуть створенню більш справедливого та гуманного середовища для тих, хто опинився в полоні під час війни або збройного конфлікту, та важливим кроком у зміцненні прав людини та просуванні миру та стабільності в світі.

Література

1. Корогодський Ю. Росія тримає у полоні 126 жінок. Мінреінтеграції. URL: https://lb.ua/society/2023/06/27/562504_rosiya_trimaie_poloni_126_zhinok_.html.
2. Україна провела 48-й обмін полоненими: скільки військових повернули від початку війни. URL: <https://cutt.ly/xwjCх3B9>.
3. Доповіді щодо поводження з військовополоненими та загальної ситуації з правами людини в Україні. URL: <https://cutt.ly/iwuPPUbc>.
4. У Росії українських військовополонених тримають у 42 місцях несвободи – Медійна ініціатива за права людини. URL: <https://zmina.info/news/u-rosiyi-ukrayinskyh-vijskovopolonenyh-trymayut-u-42-misczyah-nesvobody-medijna-inicziatyva-za-prava-lyudyny/>.
5. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
7. Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми. URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf.
8. Кримінальний кодекс України//. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
9. Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції про застосування норм МГП у Збройних силах України» від 23.03.2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>.
10. Татаренко Галина, Арсентьєва Олена, Котова Любов. Гендерно обумовлене насильство як прояв геноциду під час збройних конфліктів: міжнародно-правове регулювання та досвід УКРАЇНИ. *Business and Law. Special edition*. Geordgia, Tbilisi. 2022. № 2. Р. 57–67.
11. Закон України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їх сімей». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20#Text>.
12. Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції з організації обліку особового складу» від 26.05.2014 № 333. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0611-14#Text>.
13. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
14. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>.

15. Пропозиції Адміністрації Державної прикордонної служби України щодо проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання права на звільнення з військової служби та відстрочки від призову під час мобілізації особам, звільненим з полону» народні депутати України Леся Василенко, Дмитро Наталуха та ін. реєстраційний номер 8061 від 20.09.2022 до першого читання. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-2989822.pdf.

16. Проект закону «Про внесення змін до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» щодо зарахування до вислуги років часу перебування у полоні російської федерації на пільгових умовах» від 02.06.2023 № 9349. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42033>.

17. Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text>.

References

1. Korohodskiy, Yu. Rosiia trymaie u poloni 126 zhinok, - Minreintehratsii [Russia holds 126 women captive Ministry of Integration]. Retrieved from https://lb.ua/society/2023/06/27/562504_rosiya_trimaie_poloni_126_zhinok_.html [in Ukrainian]

2. Ukraina provela 48-y obmin polonenyymi: skilky viiskovykh povernuly vid pochatku viiny [Ukraine conducted the 48th exchange of prisoners: how many soldiers have been returned since the beginning of the war] Retrieved from <https://cutt.ly/xwjCx3B9> [in Ukrainian]

3. Dopovidi shchodo povodzhennia z viiskovopolonenyymi ta zahalnoi sytuatsii z pravamy liudyny v Ukraini [Reports on the treatment of prisoners of war and the general situation with human rights in Ukraine]. Retrieved from <https://cutt.ly/iwuPPUbc> [in Ukrainian]

4. U Rosii ukrainskykh viiskovopolonenykh trymaut u 42 mistsiakh nesvobody – Mediina initsiatyva za prava liudyny [In Russia, Ukrainian prisoners of war are kept in 42 places of detention - Media Initiative for Human Rights]. Retrieved from <https://zmina.info/news/u-rosiyi-ukrayinskykh-viiskovopolonenykh-trymayut-u-42-misczyah-nesvobody-medijna-inicziatyva-za-prava-lyudyny/> [in Ukrainian]

5. Zhenevska konventsiiia pro povodzhennia z viiskovopolonenyymi [Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text [in Ukrainian]

6. Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I), vid 8 chervnia 1977 roku [Additional Protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949, relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), dated June 8, 1977]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text [in Ukrainian]

7. Zvychaieve mizhnarodne humanitarne pravo. Normy [Customary international humanitarian law. norms]. Retrieved from https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf [in Ukrainian]

8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian]

9. Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy «Pro zatverdzhennia Instruksii pro zastosuvannia norm MHP u Zbroinykh sylakh Ukrainy» vid 23.03.2017 № 164 [Order of the Ministry of Defense of Ukraine ‘On approval of the Instruction on the application of IHL norms in the Armed Forces of Ukraine’ dated 03/23/2017 No. 164]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> [in Ukrainian]

10. Tatarenko, H., Arsentieva, O., & Kotova, L. (2022). Genderno obumovlene nasylstvo yak proiav henotsydu pid chas zbroinykh konfliktiv: mizhnarodno-pravove rehuliuвання ta dosvid UKRAINY [Gender-based violence as a manifestation of genocide during armed conflicts: international legal regulation and the experience of UKRAINE]. *Business and Law. Special edition*, 2. Geordgia, Tbilisi. P.57-67 [in Ukrainian]

11. Zakon Ukrainy «Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst osib, stosovno yakykh vstanovleno fakt pozbavlennia osobystoi svobody vnaslidok zbroinoi ahresii proty Ukrainy, ta chleniv yikh simei» [Law of Ukraine ‘On Social and Legal Protection of Persons Deprived of Personal Freedom as a Result of Armed Aggression Against Ukraine, and Their Family Members’] *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20#Text> [in Ukrainian]

12. Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy «Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii obliku osobovoho skladu» vid 26.05.2014 № 333 [Order of the Ministry of Defense of Ukraine ‘On Approval of the Instructions for the Organization of Personnel Accounting’ dated 05/26/2014 No. 333]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0611-14#Text> [in Ukrainian]

13. Zakon Ukrainy «Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu» [Law of Ukraine ‘On Military Duty and Military Service’]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> [in Ukrainian]

14. Zakon Ukrainy «Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiiu» [Law of Ukraine ‘On Mobilization Training and Mobilization’]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> [in Ukrainian]

15. Propozytzii Administratsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy shchodo proiektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo nadannia prava na zviltennia z viiskovoi sluzhby ta vidstrochky vid pryzovu pid chas mobilizatsii osobam, zviltenym z polonu» narodni deputaty Ukrainy Lesia Vasylenko, Dmytro Natalukha ta in. reiestratsiinyi nomer 8061 vid 20.09.2022 do pershoho chytannia [Proposals of the Administration of the State Border Guard Service of Ukraine regarding the draft Law of Ukraine ‘On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding Granting the Right to Exemption from Military Service and Postponement of Conscription During Mobilization to Persons Released from Captivity’ People’s Deputies of Ukraine Lesya Vasylenko, Dmytro Natalukha and others registration number 8061 from 09/20/2022 to the first reading]. Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-2989822.pdf [in Ukrainian]

16. Proekt zakonu «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro pensiine zabezpechennia osib, zviltenykh z viiskovoi sluzhby, ta deiakykh inshykh osib» shchodo zarakhuvannia do vysluhy rokiv chasu perebuvannia u poloni rosiiskoi federatsii na pilhovykh umovakh» vid 02.06.2023 №9349 [The draft law ‘On Amendments to the Law of Ukraine ‘On Pension Provision of Persons Discharged from Military Service and Certain Other Persons’ on Enrollment of Years of Service in Prison of the Russian Federation on Preferential Terms’ dated 06/02/2023 No. 9349]. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42033> [in Ukrainian]

17. Zakon Ukrainy «Pro pensiine zabezpechennia osib, zviltenykh z viiskovoi sluzhby, ta deiakykh inshykh osib» [Law of Ukraine ‘On pension provision of persons released from military service and certain other persons’]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text> [in Ukrainian]